

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Fara Grudziądz

Rok XIV: 2016

Nr 14 (467)

Data odczytu: 20.04.2016 r.

Data wydania: 20.04.2016 r.

=====

1024. spotkanie

Marek Szajerka

Symbolika figuralna na czarze chrzcielnicy romańskiej w bazylice św. Mikołaja w Grudziądzu

W katalogu zabytków z 1974 r. możemy przeczytać taką informację o chrzcielnicy średniowiecznej w kościele św. Mikołaja w Grudziądzu: *Chrzcielnica z czarą romańską 3. ćw. w. XIII, gotlandzką (fig.87), kamienną, ośmioboczną, z płaskorzeźbionym rytmicznym ornamentem kwiatowym, przedstawieniem smoków (fig.88) w polach oraz maszkaronów w narożach; podstawa nowa¹.*

Wizytacje kościelne, w tym kanonika J. L. Strzesza z 1667 r., nie informują

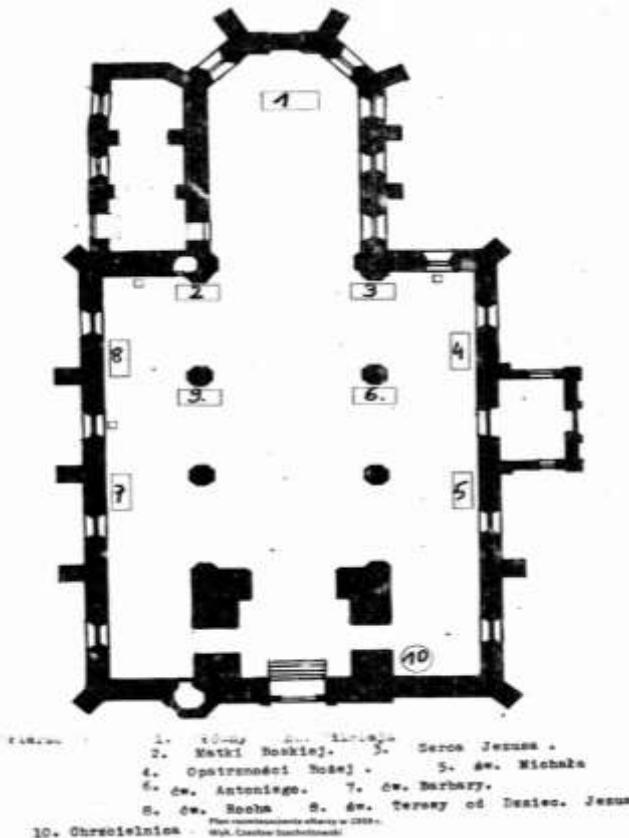
o obecności tej chrzcielnicy w kościele św. Mikołaja do ok. 1787 r. Przypuszczalnie pochodzi z innego kościoła na terenie Grudziądz. Być może z najstarszego murowanego obiektu sakralnego, kaplicy św. Michała Archanioła, obecnie pomieszczenia piwniczne kamienicy przy ul. Klasztornej 6².

¹ T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, T.XI, województwo bydgoskie, z. 7 powiat grudziądzki. Warszawa 1974, s. 11. Inwentaryzację przeprowadzili: R. Brykowski i T. Żurkowska.

² Zob. K. Zielińska – Melkowska, *Biskup Chrystian – postać i dzieło*, w: Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne. Grudziądz 1998, s. 31-32: *Fakt istnienia o wiele starszego, romańskiego kościoła czy kaplicy (a może kościołów – pilne są badania architektoniczne i archeologiczne w Grudziądzu) zaświadczają, zachowane do dziś w kolegiacie gotycko-barokowej, dwie romańskie kropielnice oraz chrzcielnica z piękną trzynastowieczną czaszą. Może jednak pochodzą one z najstarszego kościoła (kaplicy) Grudziądz pod wezwaniem św. Michała Archanioła, (zlokalizowanego w sąsiedztwie kościoła św. Ducha i późniejszego klasztoru benedyktynek), o którym wspomina wizytacja kanonika Jana Ludwika Strzesza, dokonana z polecenia biskupa Andrzeja Olszowskiego (1667-1672).*

Tematem tego artykułu jest identyfikacja symboli na czarze chrzcielnicy. Tekst ten jest przedrukiem mojego artykułu z 1994 r.³ W wersji skróconej ten artykuł jest na stronie internetowej bazyliki św. Mikołaja⁴.

Zapraszamy Państwa do bliższego zapoznania się z jednym z najcenniejszych zabytków dawnej sztuki sakralnej w Grudziądzu. Jest nim chrzcielnica w kościele pod wezwaniem św. Mikołaja. Chrzcielnica nie jest jakimś wyjątkiem. Na ziemiach Polski znajduje się ich wiele i zawierają podobne motywy, (np. w Chełmnie)⁵.

Plan rozmieszczenia ołtarzy w kościele św. Mikołaja w Grudziądzu w 1939 r.

Panuje obecnie moda na inne kultury, w tym Dalekiego Wschodu. Przyciągają one tajemniczością swych różnych znaków. Z drugiej natomiast strony zanika u nas znajomość bogactwa symboliki chrześcijańskiej w jej różnych formach. Zdobienia na chrzcielnicy są przykładem katechezy na temat znaczenia Zmartwychwstania Chrystusa i istoty wiary chrześcijańskiej, utrwalonej w kamieniu. Forma przekazu zasługuje na rozwinięcie. Nie ma tu scen rodzajowych, jak np. w „drzwiach gnieźnieńskich”. Są natomiast symbole zwierzęce i arytmetyczno-geometryczne, ówczesnie bardziej lub mniej czytelne. Osobą, która znalazła ich złożoność był projektant pierwowzoru chrzcielnicy. Dlatego też chcąc poznać ich treść filozoficzną, trzeba myśleć kategoriami tegoż autora sprzed 800 lat.

Przewodnikiem w rozwiązaniu jest praca Dorothea Forstner Osb. „Świat symboliki chrześcijańskiej”⁶. Symbole można zgrupować w dwóch kategoriach: niema-

³ M. Szajerka, *Motywy zdobnicze na czarze chrzcielnicy romańskiej w kolegiacie grudziądzkiej*, Nowy Anons Dwutygodnik Konsumenta, nr 1: 1994, 7-20 maja, s. 2-3

⁴ M. Szajerka, *O czym opowiada chrzcielnica romańska z XIII w. w kolegiacie grudziądzkiej?* <http://kolegiata.twoje-miasto.pl/artukul11.html>

⁵ W 2016 r. można napisać, że chrzcielnica romańska w Grudziądzu jest ze względu na swój przekaz ikonograficzny wyjątkowa i do tego mało znana w środowisku akademickim. Przykładem tego jest artykuł: M. Wardzyński, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii do Rzeczypospolitej (od XIII do 2 poł. XVIII w.)*, w: Porta Aurea. Rocznik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego, 9:2010, s. 45-119. Wersja elektroniczna: http://www.academia.edu/9354514/Import_kamieni_i_dzie%C5%82_rze%C5%BABy_z_Gotlandii_i_Olandii_d_o_Rzeczypospolitej_od_XIII_do_2._po%C5%82owy_XVIII_wieku

Wg tego badacza chrzcielnica w Chełmnie pochodzi z lat ok. 1355-1375. Obecnie muszę sprostować zdanie sprzed 20 lat. Chrzcielnica w Chełmnie nie jest tak bogato rzeźbiona, jak ta w Grudziądzu.

⁶ Dorothea Forstner Osb, *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Przekład i opracowanie W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński. Wybór ilustracji i komentarz T. Łozińska, Warszawa 1990, ss. 544.

terialnej i materialnej. W pierwszej kategorii mamy do czynienia z liczbami i figurami geometrycznymi. Ośmioboczny kształt czary chrzcielnicy – liczba już w czasach starożytnych była symbolem tego co doskonale. Kościół przejął tę wykładnię, widząc w ósemce „pierwszy dzień tygodnia”, w którym Chrystus zmartwychwstał. Wg Ojców kościoła tajemnica tego ósmego dnia tkwi w tym, że jest on jednocześnie pierwszym dniem. Bóg stworzył świat w ciągu sześciu dni, natomiast ósmy dzień po dniu boskiego odpoczynku symbolizuje przymierze z Bogiem, zawarte za pośrednictwem Zmartwychwstałego Chrystusa, połączone ze zmażaniem grzechu pierwotnego poprzez Chrzest Święty. Dlatego chrzcielnice posiadają tradycyjnie kształt ośmiokąta. Drugim elementem figuralnym na czarze są kwadraty pomiędzy ciągłymi liniami, które oddzielają smoki od lwów. Kwadrat uchodzi za symbol sprawiedliwości, ponieważ posiada równe boki, kąty i przekątne. W przypadku opisywanej chrzcielnicy duża liczba kwadratów między liniami można odczytać jako wieczystą granicę sprawiedliwości między światami dobra i zła, która przetrwa Sąd Ostateczny.

Rozważyliśmy już znaczenie symboliczne liczby osiem, figur geometrycznych, ośmiokąta i kwadratu. Obecnie zajmiemy się odczytywaniem znaczeń figuralnych na czarze chrzcielnicy. Pięć chlebów w każdym z ośmiu pól. Identycznie wyglądały chleby znalezione w Pompejach, zniszczonych przez wulkan Wezuwiusz w 79 r. n.e. Liczba pięć od czasów starożytnych uchodziła za liczbę godową. Takie znaczenie przypisywali jej również Izraelici. Dlatego Tora, zbiór prawa żydowskiego jest Pięcioksięgiem, będąc świadectwem zaślubin (przymierza) Izraelitów z Jahwe, z tego powodu lektora w synagodze żydowskiej nazywa się oblubieńcem Tory. Dlatego też, gdy Jezus przybył na wesele w Kanie Galilejskiej z pięcioma uczniami, dał do zrozumienia, iż on sam jest niebiańskim Oblubieńcem. Osiem pól z pięcioma chlebami w każdym, czyli liczba czterdzieści. Liczba ta w Piśmie Świętym jest symbolem pokuty, postu i modlitwy lub też kary. Przykładowo biblijny potop trwał czterdzieści dni, tyleż dni Mojżesz przebywał na Górze Synaj, Chrystus pościł na pustyni. Liczba ta zdaniem św. Augustyna oznacza życie ziemskie pełne udręek. Z biegiem czasu Ojcowie Kościoła nadali tej liczbie nowy sens. Przestała ona się kojarzyć wyłącznie z udręką życia codziennego, śmiercią, lecz była odczytywana jako liczba wskazująca wypełnienie czasów, tak że mocą tej liczby ich bieg osiąga kres.

Ornamentykę figuralną świata zwierzęcego na czarze chrzcielnicy reprezentują lwy, połączone długimi grzywami oraz smoki. Lew, jako symbol posiada rodowód starożytny. Był uznawany za króla zwierząt. Odzwierciedla siłę i majestat królewski. Przedstawiony w walce z dzikiem albo wężem był alegorią walki dobra ze złem. Starożytni Grecy uważali go za stróża źródeł

Chrzcielnica romańska w 1928 r.

wody. Miał on je chronić przed zanieczyszczeniem i zatruciem. W Piśmie Świętym o lwach mówi się ponad sto razy. Chrystus jest określany mianem Lwa z pokolenia Judy. Aż do czasów średniowiecza porównanie Chrystusa do lwa wzmacniała wiara w specyficzne narodziny lwiątek. Miały one rodzić się martwe i dopiero po trzech dniach stary lew rykiem budził je do życia. Stąd prosta analogia do Zmartwychwstania Chrystusa po trzech dniach za sprawą mocy Boga – Ojca. W tym znaczeniu lew – symbol Zmartwychwstałego Chrystusa jest w tamtej epoce powszechny. Włosy natomiast, w tym przypadku lwie grzywy, w sztuce średniowiecznej były symbolem siły vitalnej. Głowy zarówno ludzkie, jak i zwierzęce z długimi włosami, umieszczone na chrzcielnicach romańskich były wyrazem odrodzenia człowieka mocą Ducha Świętego poprzez sakrament Chrztu Św. Były one znakiem siły nadprzyrodzonej, która zwyciężyła zło. Wizerunek smoka natomiast w tradycji chrześcijańskiej jest symbolem szatana i jego potęgi. W średniowiecznej

Baptysterium z romańską chrzcielnicą w zachodniej części nawy południowej. Stan sprzed 1939 r. Fot. ze zbiorów śp. Czesława Szachnitowskiego.

sztuce romańskiej często sięgano po ten motyw. Zdobiono nim kapitele kolumn, podstawy świeczników itp. Wymowa jego była zawsze jednakowa – wskazywała na klęskę szatana. Panował wówczas zwyczaj obnoszenia w czasie procesji smoka, jako symbol triumfu Chrystusa.

Bardzo ważnym elementem całości przedstawień figuralnych chrzcielnic są chleby w podwójnym znaczeniu, w kontekście liczb pięć i czterdzieści. Skrótowo możemy powiedzieć, że chleb jest symbolem pokrzepienia.

„Jeden jest chleb, jednym więc ciałem my, liczni jesteśmy. Przykład tego chleba pouczają nas, jak winniście kochać jedność. Czy bowiem chleb ten został poczyniony z jednego ziarna? Czyż nie było wielu ziaren pszenicy? Lecz zanim zamieniły się w chleb, były pojedynczymi zianami; po zmieleniu zaś spojone zostały wodą. Jeśli by bowiem pszenica nie została zmielona i polana wodą, nie stałaby się wcale tym, co nosi nazwę chleba. Tak też i wy najpierw przemienieni zostaliście przez umartwienie postne i wyrzucenie się złego ducha. Do tego doszedł chrzest i woda, przez co zostaliście jakby skropieni, abyście mogli stać się chlebem. Nie ma jednak chleba bez ognia. Co oznaczają ogień? Jest nim krzyżmo. Olejem naszego ognia jest sakrament Ducha Świętego”.

Warto pamiętać, że chrzcielnica ta pierwotnie przypominała swym wyglądem snop zboża. Widać to na zdjęciach sprzed 1945 r.

Wg św. Pawła *Chrystus zatem jest jakby snopem zboża, obejmujący w sobie wszystkich i ofiarowany jako pierwociny człowieczeństwa doskonałego w wierzę, które ma być przeniesione do niebieskich spichlerzy.*

Obecna lokalizacja chrzcielnicy przy łuku tęczowym obok prezbiterium.

Widok na kościół św. Mikołaja w Grudziądzu od strony Rynku.

Widok na prezbiterium kościoła św. Mikołaja w Grudziądzu. Po prawej stronie umieszczono chrzcielnicę romańską.

Widok na Rynek w Grudziądzu oraz kościół św. Mikołaja.

Ikonografia ze zbiorów Autora i Z. Zawadzkiego.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisz, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.